

Feiten en fouten: de 'Bolderkar-affaire' als inter-professionele methodenstrijd

Paul ten Have

Schandalen en affaires worden in de sociologie eigenlijk te weinig bestudeerd. Ze kunnen voor de maatschappelijke beschouwer een zekere 'diagnostische waarde' hebben, met name in de zin dat ze een licht werpen op tot dan toe onopgemerkte en verzwegen dagelijkse praktijken en op de maatschappelijke opvattingen daarover. Daarom wil ik in dit artikel aandacht schenken aan de zogenoemde Bolderkar-affaire, de zaak die is ontstaan rond de opvallend omvangrijke aangifte van incest-zaken door een Medisch Kleuter Dagverblijf te Vlaardingingen. De maatschappelijke discussie spitste zich daarbij met name toe op de betrouwbaarheid van de door die instelling gehanteerde methoden, waaronder de zogenoemde poppenmethode.

De 'produktie' van allerlei maatschappelijke 'feiten' wordt meestal zonder meer overgelaten aan de *professionals* die op dat gebied een maatschappelijk 'mandaat' hebben. Dat houdt in dat zij over de wijze waarop zij hun 'licentie' gebruiken, veelal binnen de beslotenheid van een netwerk van instellingen, vrijwel geen verantwoording hoeven af te leggen. Wordt die wel gevraagd, zoals in dit geval, dan kan er een methodologisch gekrakeel losbarsten dat inzicht geeft in wat anders verborgen blijft, waaronder ook de verhoudingen tussen diverse instellingen en disciplines. In dit artikel zal ik dit dispuut samenvattend bespreken en in verband brengen met de wijze waarop specifieke methodologieën voor de produktie van feiten zijn gen institutionaliseerd. Ik beperk me daarbij tot wat op één maatschappelijk podium, *NRC-Handelsblad*, over deze zaak is gezegd. Veel aspecten van de affaire, zoals de uithuisplaatsingen en juridische strijd over kinderen en dossiers, blijven daarbij onbesproken.

Feitenproduktie en maatschappelijke organisatie

Het gaat er dus om hoe bepaalde 'feiten' worden vastgesteld, wie dat gezaghebbend mag doen en op welke wijze. Zaken die zich voordoen, spontaan of in reactie op bepaalde maatregelen, kunnen als indicatie worden opgevat van een bepaald 'feit', een toestand die de status van 'feitelijkheid' krijgt. Dat gebeurt met name door die verschijnselen in een bepaald kader te plaatsen, door ze te zien als 'documenten' die passen in een bepaald 'patroon', in

termen van Garfinkel's concept van 'de documentaire methode van interpretatie':

'The method consists of treating an actual appearance as "the document of," as "pointing to," as "standing on behalf of" a presupposed underlying pattern. Not only is the underlying pattern derived from its individual documentary evidences, but the individual documentary evidences, in their turn, are interpreted on the basis of "what is known" about the underlying pattern. Each is used to elaborate the other.' Garfinkel (1967a): 78.

Veel feiten zijn omstreden, of kunnen dat worden. Dat is lastig omdat feiten de basis vormen van de cognitieve en praktische oriëntatie van mensen en zo van het maatschappelijk verkeer. De wijze waarop de produktie van feiten is geregeld is dan ook een belangrijk onderdeel van de organisatie van de maatschappij. Stilzwijgend uitgangspunt van die organisatie is dat de leden van een gemeenschap, als ze over voldoende informatie beschikken, in principe tot overeenstemming kunnen komen over 'de feiten'. Dat komt onder andere naar voren in culturele concepties als 'publieke opinie', 'jury-rechtspraak' en 'democratie'. Over veel feiten zijn mensen het gemakkelijk eens, met name als zij zich in dezelfde situatie bevinden, de desbetreffende verschijnselen direct waarneembaar zijn en men het idee heeft dat ieder de voor interpretatie vereiste competenties bezit. Maar er zijn ook allerlei zaken waarbij dat niet het geval is, bij voorbeeld als informatie over verschijnselen niet gemakkelijk beschikbaar is, maar eerst verzameld moet worden. Dat vergt nogal eens wat aan technische vaardigheid, inspanning en organisatie. Vaak moet men instrumenten construeren om ze waarneembaar te maken en vergt de interpretatie het lezen van de 'documenten' in termen van een 'patroon' veel kennis en ervaring.

Beslissingen over feiten, conflicten daarover en organisatorische vormen om deze te beslechten kunnen zodoende op verschillende niveaus gelokaliseerd worden, zoals het niveau van de 'documenten' en het niveau van de 'interpretatie'. Bij dat laatste speelt nog vaak een onderscheid tussen de interpretatie van een feit op zich en de inbedding daarvan in een causaal netwerk.

In veel gevallen is de produktie van feiten, op één of meer van deze niveaus, een afzonderlijke taak, maatschappelijk gedelegeerd aan specialisten en de organisaties waarin hun werk wordt gecoördineerd en mogelijk gemaakt. Zulke mensen en instanties hebben, zoals Hughes (1971) dat heeft genoemd, een maatschappelijk 'mandaat': de feitenproduktie wordt hen toevertrouwd. Dit maatschappelijk vertrouwen wordt gebaseerd op twee condities. Ten eerste wordt de toegang tot de posities waaraan dit vertrouwen verbonden is beperkt tot deskundigen, zij die met succes een bepaalde opleiding hebben gevolgd. En ten tweede is er een zeker toezicht op de juiste

toepassing van erkende procedures, wat zich in verschillende vormen voor-
doet, vanuit de organisatie waarin het werk wordt verricht, vanuit de profes-
sie bij voorbeeld in de vorm van een beroepsvereniging of vanwege de sa-
menleving als geheel in de vorm van inspectie door of namens de staat. Het
overwegende beeld is dat *professionals*, wat de inhoud van hun werk betreft,
individueel en collectief in belangrijke mate vrij zijn van extern toezicht c.q.
alleen onder toezicht van vakgenoten staan.

De maatschappelijke produktie van feiten is aldus nauw verbonden met
de maatschappelijke organisatie van professionaliteit. Het idee van profes-
sionaliteit heeft vanuit verschillende sociologische tradities nader gestalte
gekregen. Daarbij wordt op diverse manieren aangesloten bij algemeen
maatschappelijke concepties. Een professioneel is in eerste instantie ie-
mand die bepaalde werkzaamheden als beroep uitoefent; de *professional* te-
genover de amateur. Zulke mensen claimen veelal een bijzondere deskun-
digheid op hun terrein; de *professional* tegenover de leek. In de sociologie
wordt in deze overwegend aangesloten bij het Angelsaksische woordge-
bruik, waarbij professionaliteit is verbonden met dienstverlenende beroe-
pen die een hogere opleiding vergen. De arts is dan de *professional* bij uit-
stek, een dienstverlener met een bijzondere competentie; de *professional* te-
genover de cliënt.

De sociologische definiëring die men in allerlei beschouwingen over pro-
fessies tegenkomt is te zien als een vrij rechtstreekse 'vertaling' van maat-
schappelijke idealisering van wat een professie is of zou moeten zijn, in
het bijzonder van de exclusiviteitsclaims van de hoogste beroepsgroepen als
artsen. Dat geldt met name de deskundigheid en de toewijding aan de belan-
gen van de cliëntèle, kortom de professionele gezindheid (vgl. bij voorbeeld
Parsons, 1951, 1968). In de beroepsociologie van Hughes, en in het werk
van leerlingen als Becker (1970), Freidson (1970, 1986) en ook Goffman
(1961), is de nadruk meer gelegd op de rol van zulke idealisering in de
maatschappelijke concurrentie van de desbetreffende beroepsgroepen en op
de concrete maatschappelijke organisatie van beroepswerkzaamheden die
daaruit resulteert; kwesties als de relatieve autonomie in de beroepsuitoefe-
ning, de maatschappelijke erkenning: licentie en mandaat, het streven naar
'professionalisering', dat wil zeggen licentie/mandaat-toekenning van aller-
lei nieuwere beroepen, etcetera. De abstracte kenmerken van professionali-
teit corresponderen dus nogal eens met een ideologie van 'professionalisme'
(vgl. ook Johnson, 1972).

De alledaagse produktie van feiten door professionals

Etnografische studies, waarin de dagelijkse praktijk van professioneel werk,

eerder dan de maatschappelijke positie van *professionals* centraal staat (b.v. Sudnow, 1967, Zimmerman, 1969, Light, 1980, Van de Bunt, 1985), belichten weer een ander aspect. Deze laten zien dat het niet zozeer de gezindheid van de beroepsbeoefenaren of hun globale maatschappelijke concurrentiepositie is, die hun dagelijkse optreden bepaalt, maar vooral een combinatie van praktische overwegingen, gegeven de specifieke werkomstandigheden en de 'aansprakelijkheidsstructuur', de bijzondere verhoudingen van aansprakelijkheidsstelling (*accountability*) en autonomie in de werksituatie.

Om hun werk gedaan te krijgen moeten professionele werkers voortdurend compromissen sluiten tussen verschillende belangen en rekening houden met uiteenlopende overwegingen. Daarvoor ontwikkelen ze persoonlijke en collectieve strategieën, een 'habitus' en professie- of instellingsgebonden werkwijzen. Soms differentientieren zij deze naar het belang wat ze aan een soort zaak hechten, zo werken Officieren van Justitie volgens Van de Bunt (1985) jeugdzaken individualiserend af en lichter alcoholgebruik in het verkeer routinematig. Van groot belang blijkt ook de samenwerking met en taakverdeling tussen disciplines. Hierbij bestaat de neiging het werk van andere disciplines zonder meer te accepteren, de door deze geproduceerde 'feiten' als verder niet betwifelde *input* te hanteren, met name als die 'feiten' van een andere instelling afkomstig zijn (Zimmerman, 1969; Van de Bunt, 1985). De feitenproductie is georganiseerd in een ingewikkeld en dus delicaat netwerk van taken en verantwoordelijkheden, met als centrum de uiteindelijk beslissende instantie, die echter afhankelijk blijft van het materiaal dat anderen leveren.

Mijn stelling is dat in een affaire als die rond De Bolderkar dergelijke praktische verhoudingen en werkafspraken verstoord raken en zo tot op zekere hoogte zichtbaar worden voor de buitenwereld, de publieke opinie en de wetenschap. De strijd die dan losbrandt wordt echter niet of nauwelijks gevoerd in termen van die verhoudingen en afspraken, maar eerder in termen van de abstracte principes die gebruikt worden bij de constructie van *accounts*. Strategische posities en concurrentieverhoudingen lijken daarbij een belangrijke, maar grotendeels verzwegen rol te spelen. Ik zal in het vervolg van dit artikel een selectief overzicht geven van die affaire, met het accent op de 'methodologische' aspecten en de verhoudingen tussen de betrokken instanties, professies en disciplines. Ik neem daarbij als uitgangspunt de verschillende 'personages' die in de diverse artikelen aan bod komen en de standpunten die ze vertolken, in eigen woorden of geparafraseerd door de journalist in kwestie.

De Bolderkar-affaire: de eerste NRC-publikaties¹

Op 9 december 1988 verschenen de eerste berichten over wat later de Bolderkar-affaire zou worden en wel in de vorm van twee artikelen in *NRC-Handelsblad*, beide 'Door onze redacteur MARCEL HAENEN'. In het eerste, op pagina 1 van de krant, met als kop '*Vlaardingen in greep incest-zaken*', wordt de kern van de zaak als volgt geschetst:

'De kinderrechtser in Rotterdam heeft de afgelopen zeven maanden tien kinderen met een gemiddelde leeftijd van vier jaar van het medische kleuterdagverblijf (MKD) De Bolderkar in Vlaardingen uit hun ouderlijk huis laten plaatsen. Volgens het instituut zijn zij seksueel misbruikt. Bij nog vier andere kinderen is er volgens het MKD sprake van misbruik, maar is gekozen voor behandeling in het gezin.'

Bezien we de instanties en personen die aan bod komen, dan is dat, na de kinderrechtser en De Bolderkar, die beide in de geciteerde inleiding genoemd worden, eerst 'de inspectie voor de volksgezondheid van WVC'. Dat blijft bij de aankondiging van "een intensief onderzoek". Het omstreden instituut valt onder deze tak van het staatstoezicht (het wordt 'zoals alle MKD's door het ministerie van WVC bekostigd', staat in het tweede artikel) en blijkbaar acht men voldoende termen voor zo'n onderzoek aanwezig. Een verdere toelichting ontbreekt echter. Vervolgens komt De Bolderkar zelf aan het woord:

'Volgens orthopedagoge C. van Deutekom van De Bolderkar is het hoge aantal geconstateerde gevallen een gevolg van de in de loop der jaren opgebouwde "hoge graad van deskundigheid bij het stellen van diagnoses van seksueel misbruik". Het MKD waar kinderen met sociale of medische problemen door een team van hulpverleners worden begeleid werkt dit jaar onder andere voor het eerst met zogeheten anatomisch correcte poppen (levensechte poppen met geslachtsorganen en schaamhaar) waarmee kinderen in spelsituaties zouden kunnen aangeven dat ze worden misbruikt.'

Hier zien we dus een *professional* die zich beroept op haar grote 'deskundigheid' om te verklaren dat ze meer problemen signaleert dan elders. De uitleg betreft methoden om de mogelijke slachtoffertjes indirect te laten aanduiden wat hen is overkomen. Als jonge kinderen kunnen ze niet functioneren als erkende getuigen. Er is een deskundige nodig om hun getuigenis in de effecten van wat hen aangedaan is in hun optreden in een experimentele situatie te kunnen aflezen. In die situaties wordt de produktie van specifieke 'documenten' spelhandelingen met een seksueel accent vergemakkelijkt en zo de toepassing van een bepaald 'patroon' gevolgen van seksueel misbruik mogelijk gemaakt. Dan volgt:

'Kinderrechter mr. C. Lo-Sin-Sjoe heeft tegenover het MKD en de Raak voor de Kinderbescherming zijn zorg uitgesproken .. "Ondanks alle goede bedoelingen reageren de hulpverleners niet altijd adequaat. Ze denken te veel: vandaag heb ik incest geconstateerd, morgen moet het kind het huis uit."

Lo-Sin-Sjoe zegt echter niet anders dan tot uithuisplaatsing te hebben kunnen besluiten, omdat de hulpverleners zich soms te zeer met opsporing van de dader inlaten.'

Er zijn dus tot nu toe drie disciplines opgetreden: volksgezondheid met een onderzoek, hulpverlening en met name orthopedagogiek als deskundige lezer van signalen en de kinderrechter in een dubbelzinnige positie, enerzijds besluitend tot uithuisplaatsing, anderzijds 'bezorgd' en zich beroepend op een 'niet anders kunnen'. Dit laatste wordt dan met name toegelicht in termen van een overschrijding van disciplinaire grenzen en institutionele bevoegdheden door een andere professionele en institutionele partij, de hulpverlening.

Het tweede artikel, waarnaar aan het eind van het eerste verwezen wordt, staat op pagina 3. Het heeft als vette titel: *'Voorkeur voor mama boven jam is "signaal"'*, met daarboven *'Kinderdagverblijf Vlaardingen meldt het ene incest-geval na het andere'*. Bij het artikel is een foto geplaatst van de Bolderkar met op de voorgrond een duiventil. Vergeleken met het eerste, zakelijk weergevende artikel is het tweede heel anders van toon. Hier wordt vooral het bruuske van de uithuisplaatsingen en de machteloosheid van de ouders geschilderd. Dit wordt impliciet gecontrasteerd met de aanmatigende zekerheid van De Bolderkar verwoord door de directeur en de orthopedagoge waarbij de ongeloofwaardigheid van de methoden van de laatste wordt gesuggereerd, door haar optreden nauwelijks verhuld te ridiculiseren.

'Bij de Bolderkar in Vlaardingen bestaat geen twijfel over de vraag of men misschien fouten heeft gemaakt bij het trekken van conclusies. (...)

Voor al het laatste jaar zou de deskundigheid op het gebied van seksuele mishandeling in de persoon van orthopedagoge Van Deutekom sterk zijn verbeterd.

"Eind vorig jaar heb ik met een collega die ook erg deskundig is een studiereis van een week gemaakt naar Londen. Ik heb daar veel geleerd en gezien dat we hier op de goede weg zijn en dat we het met onze teams goed voor elkaar hebben", zegt Van Deutekom.'

De geclaimde deskundigheid wordt hier impliciet in twijfel getrokken door de nadruk te leggen op de recente verwerving en het studiereisje van een week. Dat is niet de jarenlange training waar traditionele *professionals* hun mandaat op baseren, maar suggereert eerder een snelle en noodzakelijkerwijs oppervlakkige kennismaking met een recente mode.

Dan komen de poppen ter sprake, die niet gefotografeerd mogen worden om de ouders niet in staat te stellen hun kinderen er tegen te waarschuwen, wat een kloof van argwaan suggereert.

'Van Deutekom verzekert echter dat de anatomische poppen waarvan ze toegeeft dat het gebruik ervan omstreden is slechts "het sluitstuk zijn van het hele diagnostische proces". Daarvoor wordt via observatie en allerlei spelletjes waarbij kinderen aan de hand van allerlei foto's een verhaaltje moeten vertellen bekeken of er sprake zou kunnen zijn van misbruik. Ook de anale reflexmethode waarbij men via het bekijken van de sluitspier constateert of er anaal contact is geweest wordt op De Bolderkar gebruikt. Bij een van de testen wordt de kinderen gevraagd zinnnetjes af te maken zoals: Ik hou het meeste van... Antwoordt een kind met jam of pindakaas dan is dat volgens Deutekom doorgaans een goed teken. Zegt het kind: Mama, dan zou dit een signaal kunnen zijn.'

Vanuit de Bolderkar wordt dus benadrukt dat men niet alleen op één aanwijzing afgaat, maar op een complex van indicies die wel in hoofdzaak een projectief karakter hebben en in sterke mate een 'lezing' behoeven om de hier bedoelde 'betekenis' te krijgen. Dat wordt met name aan het eind van deze passage benadrukt door het overnemen ervan in de kop van het artikel gesuggereerd. Kiezen voor 'Mama', lijkt immers het meest natuurlijke wat men van een kleuter in zo'n testsituatie verwachten kan.

Hierna volgt een passage over de argwaan van sommige ouders ten aanzien van het taxi-vervoer en dan komt de kinderrechter weer aan het woord. Deze 'is verre van gelukkig met de huidige situatie' en heeft tegen de hulpverleners gezegd dat ze niet met bankovervallers te maken hebben, maar met mensen die hulp nodig hebben. Ook van de Raad voor de Kinderbescherming wordt gezegd dat deze geschrokken is door de grote aantallen zaken:

'"Bij het derde geval van de Bolderkar heb ik tegen de directie al twijfel geuit", zegt mevr. J. Meermans, hoofd van de sociale afdeling van de Raad waaronder Vlaardingens ressorteert. "Natuurlijk hebben we tegen het MKD gezegd: goh, dat zijn ook veel zaken. Op een gegeven moment dacht het MKD: wat moeten we lang drammen om jullie in beweging te krijgen, terwijl wij van hun dachten dram toch niet zo."

Deze uitingen van de kinderrechter en de Raad vertolken de ene kant van hun opstelling, de andere is dus dat ze wel aan de aanmeldingen gehoor gegeven hebben:

'Toch is de kinderbescherming er ook na extra kritische bestudering van de dossiers die zij van het MKD over de kinderen kreeg van overtuigd dat er in alle gevallen sprake was van een acute situatie die uithuisplaatsing noodzakelijk maakte.'

Daarbij wordt er op gewezen dat zulke beslissingen uitsluitend op basis van dossiers en gesprekken met de hulpverleners genomen worden: 'Het kind wordt niet bekeken en met de ouders wordt niet gesproken'. Dit wordt gerechtvaardigd door er op te wijzen dat in dat geval de toegang tot het kind door de ouders geblokkeerd zou worden. Met andere woorden, de zaak wordt verder 'onder deskundigen' afgehandeld. De ouders worden gewantrouwd.

Er wordt nog toegevoegd dat de 'Bolderkar-affaire' (hier valt die term voor het eerst) geleid heeft tot instelling van een 'incest-werkgroep', samengesteld vanuit verschillende instanties, die 'gaat bekijken hoe het beleid kan worden verbeterd'. Er is dus blijkbaar wel iets te 'verbeteren', maar dit blijft een zaak van deskundigen.

Het artikel wordt afgerond met een schets van de ervaringen van ouders die besloten hebben 'mee te werken' aan een 'behandeling' in de hoop hun kinderen snel terug te krijgen. De verbijstering van die ouders wordt begrijpelijk gemaakt en het optreden van de maatschappelijk werkster wordt geridiculiseerd.

In het tweede artikel wordt dus veel duidelijker partij gekozen dan in het eerste, zij het in hoofdzaak door de keuze van het materiaal en de formuleringen. De instanties verdedigen zich door hetzij een beroep op deskundigheid, hetzij een vertolking van hun eigen ambivalentie twijfel gepaard aan onmacht om niet mee te gaan onder andere omdat de andere instelling de eigen taak dreigt over te nemen, zich politieel en rechtelijk opstelt in plaats van zich te richten op hulpverlening. Het lijkt een beroep op een soort netwerk-afhankelijkheid, ook bij grensoverschrijding. Opvallend is natuurlijk wel dát die verantwoording wordt afgelegd en dat instellingen die normaliter zó gesloten zijn met een journalist praten over hun twijfels. Zelfs deze deskundigen lijken er oog voor te hebben dat 'feitelijkheid' in laatste instantie in het publieke domein wordt vastgesteld, c.q. dat het mandaat moet worden waargemaakt.

Het maatschappelijk debat

Na deze twee artikelen is er een enorme publiciteitsgolf ontstaan, waaronder diverse items in het *NOS-journaal*, een discussie in *Het Capitool*, spot in *Keek op de Week* en talloze publikaties in kranten en tijdschriften. Ik beperk me hier als gezegd tot *NRC-Handelsblad*. Daaruit heb ik ruim zeventig publikaties verzameld, variverierend van berichten tot artikelen, van columns tot spotprenten.² De helft hiervan is verschenen in de eerste maand, maar de laatsten verschenen meer dan een half jaar later en ook nadien treft men af en toe verwijzingen aan.³

In de eerste twee artikelen zien we al veel thema's die in het daaropvolgende debat op verschillende manieren worden uitgewerkt, zoals de discussie over de geldigheid van de gebruikte methoden, de verschillende methodologische posities die de betrokken disciplines innemen en de dilemma's rond uithuisplaatsing als een keuze tussen het voorkomen van verdere schade en het ontwrichten van het gezin. Een deel van de affaire speelt zich af in de juridische sfeer: het onderzoek dat gevraagd is naar mogelijk seksueel mis-

bruik buiten het gezin, de berechting van 'Bolderkar-vaders' en diverse korte gedingen, bij voorbeeld om inzage in de onderzoeksprotocollen te verkrijgen. Daar ga ik niet op in.

Een ander deel van de affaire heeft een meer beschouwelijk, zij het niet minder heftig karakter: het maatschappelijk debat. Daarin zijn verschillende thema's vervlochten. Ik noemde al de dilemma's rond uithuisplaatsing. Daarin speelt een afweging tussen de risico's van twee typen 'fouten', enerzijds de onterechte beschuldiging en anderzijds het laten voortduren van een misstand. De eerste fout wordt juridisch hoog opgenomen, de plicht van de bewijsbaarheid, terwijl de tweede vooral door hulpverleners wordt benadrukt. De teneur van het debat is duidelijk dat de hulpverleners te ver zijn gegaan, waarbij hen een aanmatigend optreden en een ridicule werkwijze wordt verweten. Het gevaar van de eerste fout wordt in het debat uitgewerkt tot het thema van de staatsinterventie in het gezinsleven en het recht van ouders om als onschuldig behandeld te worden tot het tegendeel bewezen is. Al in de eerste twee artikelen werd de hulpverleners vanuit de juridische hoek verweten te conflictueus op te treden. Het tweede thema, de werkwijze, mondt uit in het methodologie-debat waar ik mij speciaal op wil richten.

In termen van de eerder aangehaalde conceptie van 'documentaire interpretatie' kunnen we de zaak als volgt samenvatten. In De Bolderkar wordt er kennelijk van uitgegaan dat één van de mogelijke factoren in de problemen van de daar opgenomen kinderen gelegen is in eventueel seksueel misbruik binnen het gezin. Niet alleen worden allerlei gedragingen van die kinderen als 'documenten' mede beschouwd in termen van hun eventuele passendheid in een dergelijk 'patroon', maar de kinderen worden ook in situaties gebracht die in het bijzonder ontworpen zijn om juist zulke 'documenten' uit te lokken, met name een speelkamer met 'anatomisch correcte' poppen naar later blijkt een klein gezinnetje in popvorm, vader, moeder en kindertjes. De methodologische discussie kan zich dan in eerste instantie richten op de juistheid van de toegepaste document/patroon connecties: wijzen deze documenten wel op dat patroon, of zijn er andere mogelijkheden, zoals 'suggestie' of 'projectie'?

Dit is een feitelijk-methodologische discussie. Maar er is meer aan de hand. Er is niet alleen sprake van patronen betreffende feiten, maar ook van beleidsalternatieven. Het gaat ook om de keuze tussen twee kaders van algemene strekking. In het ene, 'hulpverlening', wordt over problemen nagedacht en wordt beleid opgezet in termen van het verzachten van gevolgen van dat probleem en zo mogelijk de oplossing ervan, in casu het doen ophouden van het misbruik en het herstel van het normale gezinsleven. In het andere gaat het om de redding van slachtoffers en het straffen van de daders, een patroon van 'redding en straf'. De paradox in de affaire is dat de justitiële

autoriteiten het eerste patroon lijken voor te staan tegenover de hulpverleners die het laatste hanteren, terwijl men institutioneel het omgekeerde zou verwachten. Deze twee discussies lopen in het debat min of meer door elkaar. Zoals zo vaak hangen beslissingen over 'feiten' nauw samen met de *disposal categories* waarover men beschikt, c.q. waaraan men de voorkeur geeft. Als men, zoals kennelijk op De Bolderkar de tendens is, de ouders ziet als bron van de problemen van de kinderen, zal men eerder concluderen tot 'misbruik', adviseren tot uithuisplaatsing en aangifte doen.

Een strijd tussen deskundigen en disciplines

Het maatschappelijk debat wordt in hoofdzaak gevoerd tussen 'deskundigen' van verschillende disciplines, hetzij als weergegeven door journalisten, hetzij in eigen, al dan niet gevraagde bijdragen. De eerste in de lange rij is 'de hoogleraar seksuologie J. Frenken'. Onder de kop '*Hoogleraar: protocol nodig voor hulp kind na seksueel misbruik*' wordt als zijn standpunt weergegeven dat 'Minister Brinkman van WVC haast (moet) maken met het opstellen van richtlijnen voor het handelen van hulpverleners bij vermoedens van seksueel misbruik van kinderen'. Hij stelt dat 'alles erop wijst dat er op De Bolderkar en door de Raad voor de Kinderbescherming 'over-alert' is gereageerd. "Jarenlang hebben hulpverleners te laks gereageerd op het probleem van incest. Het zorgwekkende is dat ze nu gaan overreageren"'. Hij vindt dat men eerst met betrokkenen, ten minste de moeder, had moeten praten en 'acht het statistisch ook zeer onwaarschijnlijk dat de diagnoses juist zijn.'

'Onderzoek wijst uit dat incest zeker bij deze jonge kinderen zelden voorkomt. Ik ben zeer benieuwd wat het onderzoek van de inspectie voor de volksgezondheid zal opleveren. De Vlaardingse zaak lijkt sterk op de Engelse 'Cleveland-case' waar ook te overhaast werd gereageerd.'

De journalist voegt hier aan toe: 'In Cleveland werd vorig jaar op grond van onderzoek van twee kinderartsen in korte tijd bij honderd vijfenzeestig kinderen de diagnose van seksueel misbruik gesteld'. Deze zaak zal ook later in de discussie regelmatig als referentie-object gebruikt worden, evenals de Oude-Pekela-affaire en de Rotterdamse woongroep-zaak. Het ene schandaal wordt dus gemakkelijk verbonden met andere in dezelfde sfeer, volgens een recept als 'wat daar niet pluis was, zal hier ook wel niet kloppen'.

Op 13 december volgt dan een viertal artikelen, twee met aanvullende berichten en standpunten en twee met achtergronden, over de juridische regelingen en over de Cleveland-affaire. Ook zijn er drie ingezonden brieven. Het eerste artikel, 'Snelle aanpak incest-zaken nodigt uit tot onzorgvuldigheid', begint met te berichten dat één van de tien uithuisplaatsingen inmiddels door het gerechtshof alweer ongedaan is gemaakt, waarbij is overwogen dat:

'het tijdstip en de wijze waarop de uithuisplaatsing is geschied minder gelukkig is geweest'.

Vervolgens komt een deskundige aan het woord:

'De klinisch psycholoog in het Wilhelmina kinderziekenhuis in Utrecht, dr. W.H.G. Wolters, die vijentwintig jaar ervaring heeft op het gebied van onderzoek seksueel misbruik van kinderen, meent dat het hoog tijd wordt dat er controle komt op hulpverleners die bij het vaststellen van seksueel misbruik van kinderen gebruik maken van anatomische poppen (levensechte poppen met geslachtsdelen en schaamhaar).

Op dit moment zijn er volgens hem in Nederland een paar honderd hulpverleners die bij hun onderzoek gebruik maken van de anatomische poppen terwijl er "hooguit vier mensen met deze poppen op een juiste wijze diagnoses weten te stellen. Niet elke loslopende orthopedagoge die een cursus in Engeland heeft gevolgd moet dit onderzoek kunnen doen. Dat is absoluut onmogelijk. Er moet een bewakingsmechanisme worden ontwikkeld".

De klinisch psycholoog constateert veel "schijndeskundigheid. Iedereen die een keer met die poppen heeft gewerkt, wordt door maatschappelijk werkers van de Kinderbescherming of de politie al snel tot deskundige gebombardeerd. Dat is heel gevaarlijk en ik heb de indruk dat Justitie deze zeer verontrustende ontwikkeling niet in de gaten heeft".

Een enkele keer kunnen de poppen volgens Wolters aanvullend bewijsmateriaal opleveren, maar meestal is dit niet het geval. Ook kinderen die niet zijn misbruikt kunnen bij voorbeeld heel goed bang zijn voor de poppen. "Neem nou die beharing op die pop. Voor sommige kinderen is zo'n gekke genitale streek al heel shockerend. Het ongelukkige is bovendien dat hulpverleners kinderen vaak in een bepaalde richting drijven. Soms krijg ik de indruk dat de afstandelijkheid van de onderzoeker niet al te groot is".

Wat hier onder andere opvalt is dat Wolters zich als een soort superdeskundige boven de schijndeskundigen verheft. De omstreden poppenmethode is alleen bruikbaar als toegepast door een van de weinige vier op honderden echte deskundigen, en kan dan ook alleen nog maar 'aanvullend bewijsmateriaal' leveren. De smalende uitdrukking, 'Niet elke loslopende orthopedagoge die een cursus in Engeland heeft gevolgd', wijst op twee differentiaties die hij hanteert, ten eerste wat men zou kunnen noemen een 'horizontale', die tussen disciplines psychologie tegenover (ortho-)pedagogiek en ten tweede een 'verticale', die naar scholing en ervaring vijftientwintig jaar versus een cursus in Engeland. Deze komen samen in een contrastering van de distantie, die de ware deskundige kenmerkt, tegenover de overbetrokkenheid van sommige hulpverleners.

'Klinisch psycholoog Wolters denkt niet dat de Bolderkar-zaak op zichzelf staat. "Er is, mede in hulpverlenerskringen, een soort opgewondenheid over seksueel misbruik ontstaan die doorslaat en averechts werkt. Iedereen ziet signalen. Hulpverleners maken ouders eigenlijk een beetje gek. Ik merk dat ouders veel sneller het gedrag van hun kinderen interpreteren in de richting van seksueel misbruik."

“Het probleem is nu eindelijk bespreekbaar en dat wordt in gevaar gebracht door mensen die professioneel onzorgvuldig bezig zijn.”

De beschuldiging van overbetrokkenheid, overreageren en een suggestieve werkwijze, die eerst journalistiek werd geïmpliceerd, wordt nu ook door op afroep beschikbare hoogleraren en andere superdeskundigen vertolkt. Kennelijk zijn er altijd leden van die categorieën te vinden die bereid zijn zonder nader onderzoek forse uitspraken te doen.

Op dezelfde pagina wordt de these van overbetrokkenheid van hulpverleners in nog twee andere artikelen aan de orde gesteld, ten eerste in een redactionele samenvatting van de Cleveland-affaire en ten tweede in een artikel onder de kop *‘Hulpverlener komt ook zonder gedegen onderzoek in actie’*. Hierin wordt het vertrouwelijke beleidsplan over ‘de diagnostiek van seksueel misbruik van peuters en kleuters van De Bolderkar’, ‘opgesteld door de klinisch en orthopedagoog van het MKD mevrouw drs. C. Van Deutekom’, weergegeven.

‘Hulpverleners van het medisch kleuterdagverblijf (MKD) De Bolderkar in Vlaardingen behouden zich het recht voor ook zonder gedegen onderzoek actie te ondernemen ten aanzien van kinderen waarvan men meent dat ze seksueel zijn misbruikt. “Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer het rendement van snel ingrijpen groter is voor het kind dan het rendement van uitgebreid onderzoek”.

Seksueel misbruik wordt gedefinieerd als “het opdringen van eigen intimiteit en seksuele handelingen aan een kind door iemand die macht over het kind kan uitoefenen”. Behalve seksuele gemeenschap valt onder de definitie ook: “het bespieden van het kind bij uitkleden of in bad gaan”.

In het rapport worden zo’n vijftig signalen beschreven die een indicatie zouden kunnen vormen voor seksueel misbruik. Ontstaat er bij het MKD een vermoeden dat er iets mis is, dan volgt er een onderzoek naar de kleuters. Hierover zal niet worden overlegd met de ouders want “door toe te stemmen in de plaatsing gaan ouders akkoord met de werkwijze van het MKD. Dit houdt onder andere in dat er onderzoeken plaatsvinden door verschillende disciplines”, aldus het rapport.

Op het verslag van een onderzoek “rust voor onbepaalde tijd een embargo” voor de ouders. “De ouders hebben geen inzage in de verslagen in verband met de privacy van het kind”. “Dit onderzoek vindt plaats in de speelkamer met een assistent achter het *one-way-screen*. Dit onderzoek wordt op een cassetteband opgenomen en indien mogelijk op video”. Tot zover het rapport.

Mevrouw Van Deutekom zegt desgevraagd dat de poppenmethode noodzakelijkerwijs het laatste onderzoeksdeel is. Het spelen met de anatomische poppen kan volgens Van Deutekom zoveel emoties losmaken bij het kind dat hierna gelijk actie nodig is. “Als het kind mij via het poppenspel duidelijk maakt dat het is misbruikt, is ze hartstikke verward en huilt ze veel. Dan moet ik het kind steunen. Het mag dan niet zo zijn dat ik haar om drie uur naar huis stuur waarna ze om half zeven weer door haar vader wordt gepakt”.

Van Deutekom betreurt het echter dat de praktijk leert dat het nog enige tijd kost voor ze de Kinderbescherming bereid vindt actie te ondernemen. “Soms gaan er nog weken voorbij voor er maatregelen worden genomen”.

Opnieuw wordt aan de Bolderkar-kant de nadruk gelegd op het ingrijpen in de opvoedingssituatie, als er naar eigen oordeel voldoende 'signalen' voor een acute noodsituatie zijn. Zorgvuldigheid heeft een lagere prioriteit, zij het dat er wel de nadruk wordt gelegd op het hanteren van een veelheid van 'signalen'. In de driehoek kind-ouders-instelling is de houding ten opzichte van het kind bevoogdend en ten aanzien van de ouders argwanend. Ten aanzien van andere instellingen, die een grotere zorgvuldigheid bepleiten, wordt ongeduld betoond.

Diezelfde dag, 13 december, worden de eerste ingezonden brieven gepubliceerd. De eerste schrijver identificeert zich als 'chirurg' en hanteert als titels 'Prof.dr.'. Hij vertolkt zijn 'verbijstering' bij het lezen van de eerste artikelen en schuwt ook verder de (beleefde) krachttermen niet.

'Het is een gruwelijke gedachte dat goedgelovige doctorandi op grond van niet bewezen veronderstellingen de rechter min of meer kunnen dwingen zonder hoor en wederhoor vrije mensen te beroven van hun kinderen en hun gezinsleven op de meest verwerpelijke manier te verstoren.'

Opvallend is het gebruik van 'doctorandi' in contrast tot zijn eigen titels: een verticale differentiatie vanuit de top van de academische pyramide.

De tweede brief stamt van een vertegenwoordiger van een andere 'laag': 'maatschappelijk werker'. 'Langzaam maar zeker raakt hulpverlenend Nederland in de ban van de bloedschande', stelt hij. Zijn vakliteratuur benadrukt de noodzaak van deskundigheid en bijscholing, maar: 'Mijn beroepspraktijk heeft me geleerd enige terughoudendheid te betrachten waar het gaat om al die geleerdheid. En zeker als er sprake is van "menswetenschappers".' Die kunnen gevaarlijk worden als ze te veel geloven in hun hypothesen. In deze brief wordt vanuit de basis van een pyramide, die van de hulpverlening in dit geval, afstand genomen ten aanzien van de (wat) hoger geplaatste 'geleerden', onder verwijzing naar de eigen 'beroepspraktijk'.

In de derde brief, van een arts, wordt gewezen op het discutabele karakter van de gebruikte 'methoden', onder verwijzing van 'Cleveland' en 'Oude Pekela'. De omstreden instelling, en met name de betrokken orthopedagoge, wordt dus vanuit verschillende maatschappelijke posities en met verschillende soorten argumenten onder vuur genomen. Het zijn vooral mensen waarvan de positie zou kunnen leiden tot associatie met het omstreden optreden van De Bolderkar die zich haasten om daar publiekelijk afstand van te nemen.

De volgende ronde in het debat wordt op 16 december gespeeld, met het accent op de rechten van cliënten, i.c. ouders van behandelde kinderen, naar aanleiding van het uitgelekte 'vertrouwelijke beleidsplan'. Er worden twee hoogleraren, deskundigen in het gezondheidsrecht, aangehaald, die stellen dat onderzoek zonder expliciete toestemming in een medische setting niet

toegestaan zou worden. In een ander stuk van de bekende 'hoogleraar criminologie en jeugdrecht' G.P. Hoefnagels wordt een vergelijkbaar standpunt ingenomen, maar een ruimer kader gehanteerd. Hij benadrukt de schade van de plotselinge uithuisplaatsing en de bee benvloeding van kinderen door hulpverleners.

'Het kind verblijft (...) in een omgeving waarin hulpverleners tevens speurneuzen kunnen worden. Dat leidt tot vragen aan kinderen die, bedoeld of niet, altijd suggestief zijn. Dat leidde zelfs tot poppen met suggestieve geslachtsdelen, waarbij kinderen suggestief worden geobserveerd, waaruit suggestieve conclusies worden getrokken in suggestieve verslagen.'

Hij stelt dat uithuisplaatsing in zulke gevallen schadelijk is en strafrechtelijk onderzoek zelden het belang van het kind dient. Verder wijst hij op het effect van bestaande regelingen dat ouders op korte termijn volstrekt rechteloos maakt. Het is nodig deze 'staatsinterventie in het gezinsleven' te beperken.

Op 19 december komt het debat dan in een nieuwe fase. Onder de kop '*Hoogleraar aan Vrije Universiteit doet poppenmethode af als boerenbedrog*', worden opnieuw hoogleraren opgevoerd, maar nu zijn het psychologen. De eerste, naar wiens woorden de kop verwijst, is de psycholoog Drenth, 'in vakkringen beschouwd als een onomstreden autoriteit op het gebied van psychologische testontwikkeling'. Hij zegt over justitiële beslissingen die zijn gebaseerd op de resultaten van de poppenmethode:

'Dat is absoluut misbruik van die test. In handen van een zeer ervaren en sensitieve therapeut zou de poppentest misschien aanwijzingen kunnen geven. Ik zou absoluut niet verder willen gaan. Voor definitieve uitspraken zijn projectieve tests als de poppenmethode per definitie ongeschikt. Daarvoor zijn andere instrumenten nodig. De manier waarop de poppenmethode nu kennelijk wordt gebruikt is een absolute vertekening of zelfs misbruik van de psychologie. Het is vergelijkbaar met de grafologie: door sommigen veel gebruikt, maar het blijft boerenbedrog.'

Hier spreekt dus een 'onomstreden autoriteit' op een nabij, maar ook concurrerend, vakgebied in stellige termen over één onderdeel van de procedure van feitenproductie die in het omstreden geval is toegepast. De vertegenwoordiger van de meer gevestigde, academische discipline blijkt een algemeen negatief oordeel over het werk van een lid van de recenter opgekomen, toegepaste discipline niet uit de weg te gaan, zonder zich overigens te beroepen op een diepgaande wetenschap van de details van de wijze waarop deze dat werk heeft uitgevoerd.

De tweede hoogleraar, de massapsycholoog Brouwer generaliseert de strijd. Hij heeft de beroepsvereniging van psychologen, het NIP gevraagd 'zo snel mogelijk een uitspraak te doen over de status van de poppenmethode' in het algemeen.

'In een brief aan het NIP zegt Brouwer dat er een eind moet komen aan de beunhazerij en misbruik van het vak door de gebruikers van de poppenmethode. Hij noemt het zorgwekkend dat de Amsterdamse politie de poppen gebruikt bij opsporingsonderzoek.'

Een woordvoerder van de Amsterdamse Politie geeft toe dat dit het lopende jaar vijf keer gebeurd is en voegt daaraan toe:

'Wij huren daar speciale deskundigen zoals orthopedagogen, voor in. Het is zeker niet de bedoeling dat wij als politie zelf met die poppen gaan werken. We weten dat er kritiek is op de methode, maar juist daarom laten wij het werk met die poppen over aan deskundigen met ervaring.'

Brouwer gaat er kennelijk van uit dat het werken met de poppenmethode, als projectieve test, deel uitmaakt van het vakgebied van de psychologie. Daarom moet de beroepsvereniging van psychologen een uitspraak doen over de waarde ervan. Voor de politie is van een dergelijk exclusief toebehoren geen sprake. Men laat het werken met de methode over aan 'speciale deskundigen zoals orthopedagogen', waar men later nog 'met ervaring' aan toevoegt.

Met andere woorden, terwijl er voor de politie, buitenstaanders ten aanzien van de testpraktijk, met een eenvoudige dichotomie leken/deskundigen wordt gewerkt, speelt er voor de deelnemers aan het debat van psychologische huize meer mee, het gebruik door 'nieuwe' professies van methoden die eerder tot hun exclusieve licentie behoorden, c.q. nog zouden moeten behoren. De Bolderkar-affaire wordt zo zelf een 'signaal' van een bredere trend.

De derde hoogleraar, Baartman, wiens vakgebied hier als 'kindermishandeling' wordt opgegeven, neemt een andere positie in. Hij wijst de kritiek op de poppenmethode af:

'Die is gebaseerd op onderzoek van wetenschappelijk bedenkelijk allooi. Er is ook onderzoek gedaan in Amerika, Canada en Engeland waaruit blijkt dat de poppenmethode wel betrouwbaar is. De resultaten worden door de tegenstanders vertekend weergegeven. Het zou zonde zijn als dit acceptabele hulpmiddel niet meer gebruikt zou mogen worden.'

Daarna wordt nader ingegaan op verschillende onderzoeken, met name ook naar de reacties van 'niet-misbruikte kinderen'.

De stellingname van Baartman is onder meer interessant omdat hij zoals blijkt uit een op 2 januari 1989 gepubliceerd uitvoerig portret als psycholoog is opgeleid, maar later een voorkeur voor een meer pedagogische aanpak heeft ontwikkeld. In zijn in het bovengeciteerde artikel beschreven standpunt zou men dit kunnen aflezen uit zijn wens de poppenmethode als een 'acceptabel hulpmiddel' te behouden en zijn kritiek op experimenteel-vergelijkende studies. Op zijn positie kom ik nog terug.

De beroepsverenigingen: NIP en NVO

In de volgende weken wordt het debat energiek voortgezet. De boven geschetste standpunten worden met variaties door allerlei deelnemers verwoord, onder andere in nieuwe uitspraken van Wolters en Baartman. In een ingezonden brief (op 24 december) pleit ook een andere hoogleraar psychologie, Levelt, voor een actieve opstelling van het NIP. De Bolderkar-zaak roept volgens hem twee vragen op:

‘Hoe is het mogelijk dat zo’n besluit (tot uithuisplaatsing, PtH) kan worden genomen zonder dat er een uitspraak op tafel ligt over de betrouwbaarheid van de door de Bolderkar gehanteerde psychodiagnostische methoden? (...) De kinderrechtster had zich over de betrouwbaarheid van deze methoden behoren te informeren bij onafhankelijke deskundigen in de psychodiagnostiek. Het is genoegzaam bekend dat er slechts weinig psychodiagnostische technieken zijn die de toets van zorgvuldig statistisch onderzoek kunnen doorstaan. Het zou mij verbazen indien de in de Bolderkar gebruikte methoden daartoe behoren.’

En

‘Waarom het Nederlands Instituut van Psychologen, de beroepsvereniging van psychologen, zich compromiteert door zich niet uit te spreken in deze zaak. Mij dunkt dat de goedgelovigheid van de kinderrechtster, on gecorrigeerd door professionele psychologen (en pedagogen) heeft geleid tot schending van elementaire menselijke rechten.’

Door deze psycholoog wordt dus opnieuw een grote argwaan tegen het gebruik van projectieve testen gecombineerd met een claim dat deze alleen na een door de collectiviteit van de psychologische professie gehonoreerde toestemming gebruik zouden mogen worden. Met name stelt hij dat andere *professionals* zonder zo’n waarmerk niet van de feitelijkheid van de resultaten van zulke testen mogen uitgaan. De subtiële toevoeging ‘(en pedagogen)’ doet aan de kracht van deze licentie-claim nauwelijks iets af.

Op 30 december wordt er dan bericht van een verklaring van het NIP: ‘Instituut van Psychologen keert zich tegen poppenspel’.

‘Het hoofdbestuur van het Nederlands Instituut van Psychologen (NIP) vindt dat het zogenoemde poppenspel niet mag worden gebruikt om seksueel misbruik bij jonge kinderen op te sporen. (...)’

Het NIP-bestuur constateert dat de poppenmethode behoort tot de wat wordt genoemd projectieve testtechnieken zoals de inkt-vlek test. (...) Dergelijke projectieve testtechnieken zijn in wetenschappelijke kring zeer omstreden en worden door bonafide psychologen niet gebruikt.

“Door de commissie test-aangelegenheden van het NIP zijn bekende projectieve tests als invalide beschouwd. Zolang er geen duidelijk positieve evidentie bestaat moet de poppenmethode met de meeste terughoudendheid worden gehanteerd. Hulpverleners moet worden ontraden de resultaten van de poppenmethode aan te

voeren als bewijs voor of tegen seksueel misbruik van jonge kinderen", aldus het bestuur in een verklaring. (...)

Volgens het NIP-bestuur zijn er in de samenleving door een zeer ruime definitie van seksueel misbruik bepaalde verwachtingspatronen over het voorkomen ervan ontstaan: "Daardoor heeft de mening postgevat dat subtiele veranderingen in het gedrag van kinderen met een zekere waarschijnlijkheid aan seksueel misbruik zijn toe te schrijven. Waar vroeger duidelijke indicatoren van seksueel misbruik over het hoofd werden gezien, wordt nu misschien aan onduidelijke indicatoren te veel betekenis gehecht".

Ondanks de voorzichtige bewoordingen in vergelijking met die van Brouwer en Levelt is de positie van het NIP duidelijk genoeg. Tests als de poppenmethode geven geen geldige resultaten en zwakke 'indicatoren' worden tegenwoordig te gretig als 'signalen' voor misbruik opgevat. Als bestuur van een goed georganiseerde professie schuwt men een uitspraak in omstreden methodologische kwesties dus niet.

Men zou kunnen zeggen dat er twee methodologische posities in debat zijn. Aan de ene kant zijn er de 'signalisten', hulpverleners, (ortho-)pedagogen en specialisten op het gebied van kindermishandeling als Van Deutekom en Baartman, die in concrete potentiële noodsituaties op 'signalen' afgaan, ook al zijn die niet volledig betrouwbaar. Daartegenover staan de methodologisch strengere test-psychologen, gesteund door andere methodologische scherpshijpers onder de psychologen, die het gebruik van niet voldoende gevalideerde tests strikt afwijzen.

Ik sprak eerder over twee typen 'fouten' en hun contrasterende beoordeling in verschillende disciplines (vgl. ook Scheff, 1984: 79 e.v.). Het is duidelijk waar de (test-)psychologie staat: naast de voorzichtige juristen. Anders gezegd: in de officiële psychologie wordt de methodologische correctheid van een feitelijke uitspraak belangrijker geacht dan de concrete nood, de argwaan tegen subjectivisme en vertekening prevaleert boven de wens tot ingrijpen. Men hanteert dus een andere 'fouten-ethiek' dan bij voorbeeld de geneeskunde waar ten minste in de klinische praktijk het risico van een niet-herkende ziekte heel anders wordt beoordeeld dan dat van een onterechte alarmering.

Gezien het optreden van het NIP en het standpunt dat daarin vorm krijgt, zou het voor de hand liggen dat ook de beroepsvereniging van de pedagogen, de Nederlandse Vereniging van Opvoedkundigen (NVO), zich in het debat zou mengen. Ook vanuit algemene sociologische concepties over de rol van beroepsverenigingen bij de bewaking van professionele standaarden en het bewaren van het maatschappelijk aanzien van de professie, zou zo'n optreden passen. In mijn materiaal komt het NVO pas op 9 maart ter sprake, en dan nog niet met een duidelijk standpunt. Het bericht betreft het feit dat de orthopedagoge van De Bolderkar geen 'diagnostische registratie' bij het

NVO bezit, wat in de kop als 'geen diagnose-bevoegdheid' wordt weergegeven.

'De NVO laat bij monde van voorzitter prof. J.E. Rink weten niet te kunnen instaan voor de beroepsbekwaamheid van leden die zonder registratie een specialisatie die kan worden toegekend na de basisopleiding diagnostisch onderzoek doen.'

Er wordt niet aangegeven wat de bron van dit bericht is, maar het lijkt eerder een resultaat van journalistiek speurwerk dan van een verklaring van het NVO op eigen initiatief. Een week later levert nota bene een psycholoog in een ingezonden brief onder andere het volgende commentaar op deze kwestie.

'Het zou in en in triest zijn als het feit dat de orthopedagoge drs. C. van Deutekom geen "diagnostische registratie" heeft bij het NVO (...), gebruikt zou worden om een ernstig misdrijf als incest te verdoezelen (...). De oproep van de NVO tot registratie is een regelrechte reactie op de psychologen die na hun studie als enigen bevoegd zijn om diagnostiek te bedrijven. Dit is duidelijk een politiek spel waar de NVO munt uit probeert te slaan om opvoedkundigen te dwingen alsnog tot hun diagnostiek registratie over te gaan. Hierdoor wordt een aantal bekwame praktijkmensen volledig aan de kant geschoven. De NVO erkent de pedagogen en orthopedagogen die niet lid zijn van haar vereniging niet als bekwame diagnostici. Door deze hautaine houding maakt zij zich ongeloofwaardig. In de praktijk betekent dit dat grote en kleine instituten waar pedagogen en orthopedagogen plotseling een staf hebben zonder beroepsbekwaamheid.'

In termen van eerdere beschouwingen kunnen we hier een protest van 'de basis' in zien, tegen door beroepsorganisaties aan 'praktijkmensen' opgelegde eisen en verplichtingen. Dat dit protest hier door een psycholoog wordt verwoord suggereert dat disciplinaire onderscheidingen 'aan de basis', in de dagelijkse praktijk, misschien minder sterk spelen dan in het 'politieke spel' aan de top. Daar blijft de terughoudendheid van het NVO in vergelijking met de agressieve politiek van het NIP opmerkelijk.

De Onderzoekscommissie en de positie van Baartman

Op 24 december wordt bericht dat de Inspectie Volksgezondheid van het ministerie van WVC een onderzoekscommissie heeft ingesteld. 'De drie man sterke commissie moet een oordeel geven over de onderzoeksmethoden van De Bolderkar'. De commissie is 'tevens gevraagd een oordeel uit te spreken over de zorgvuldigheid van het MKD en de procedure die is gevolgd na de diagnosestelling'. 'De commissie bestaat uit hoogleraar kindermishandeling H. Baartman, psychiater C. Rümke en kinderarts O. van der Baan-Slootweg.' De inspectie heeft De Bolderkar gevraagd 'verdere pogingen te staken

om een eigen commissie van buitenstaanders in het leven te roepen'.

Gezien de eerder besproken discipline-strijd is het interessant om te zien dat de commissie exclusief is samengesteld uit de sfeer van de directe hulpverlening, juristen noch psychologen zijn in de commissie opgenomen. Dit wekt dan ook protest, met name blijkens een bericht op 29 december van het Algemeen Bestuur van de NVSH, die zich per brief tot de minister heeft gewend. Daarin wordt geconstateerd 'dat de drie leden van de commissie verklaarde voorstanders van de omstreden methoden te zijn'. 'De NVSH adviseert de minister dringend om de commissie aan te vullen met tenminste drie psychologen die zich kritisch hebben uitgelaten over de gewraakte onderzoeksmethoden.' Hier kiest de seksuele belangenvereniging in de strijd tussen hulpverleners en psychologen duidelijk partij, met voorbijgaan net als de Inspectie aan de juristen als mogelijke 'derden'.

Op 2 januari 1989 publiceert *NRC-Handelsblad* een portret van de voorzitter van de commissie, de eerder genoemde Prof.dr. H.E.M. Baartman (43), universitair hoofddocent speciale pedagogiek aan de Vrije Universiteit en deeltijd-hoogleraar preventie en hulpverlening inzake kindermishandeling aan dezelfde instelling, dit vanwege de Vereniging tegen Kindermishandeling. De bijdrage heeft als vette kop *'Het publieke overwerk van een deeltijdprofessor'* met daarboven *'Incest als leerstoel krijgt veel aandacht'*. Eerst wordt het recente optreden van Baartman ten aanzien van de Bolderkar-affaire besproken. De strekking daarvan was dat incest een groot maatschappelijk probleem was en dat dragers van het slechte nieuws onderuitgehaald worden. Deze defensieve houding en de felheid waarmee hij reageerde op de Bolderkar-affaire wekten verbazing bij zijn 'wetenschappelijke kennissen', gezien zijn reputatie dat hij 'openstaat voor kritiek' en een 'afgewogen oordeel' heeft. Drs. P.M. Schoof, directeur van de Vereniging tegen Kindermishandeling, heeft daar begrip voor.

'Met het bestuur van de vereniging vreesde hij aanvankelijk dat de onrust rond De Bolderkar het verenigingswerk van jaren in een klap dreigde te vernietigen. Zou voortaan incest weer worden afgedaan als fantasie? (...) "Wij ervoeren het als een steek in de rug", zegt hij.'

Ook volgens Schoof is de onderzoekscommissie eenzijdig samengesteld, alledrie zijn voorstander van de poppenmethode, maar hij 'twijfelt niet aan individuele kwaliteiten van de commissieleden'.

Vervolgens wordt ingegaan op de loopbaan en de visie van Baartman. Hij volgde een priesteropleiding, waarbij hij onder andere kennis maakte met het werk van filosofen als Kierkegaard en Merleau Ponty. Hij brak de opleiding echter af en studeerde daarna psychologie aan de Vrije Universiteit. Als wetenschappelijk medewerker ging hij gezinstherapieën doen om praktijkervaring op te doen. Hij organiseerde een conferentie over hulpverlening

voor de Vereniging tegen Kindermishandeling en zo raakte hij bij dat onderwerp betrokken. Zijn proefschrift (1983) gaat over psychotische kinderen, 'hoe de achtergrond van zo'n kind in de hulpvraag vertaald zou kunnen worden'. Het is bekender bij pedagogen dan bij psychologen. Er wordt een commentaar van prof. dr. W. Koops, ontwikkelingspsycholoog aan de Vrije Universiteit, weergegeven met als strekking dat hij het anders zou aanpakken. 'Baartman is meer gesteld op niet te verifiëren wezenskenmerken dan op beperkte werkhypothesen. Hij wil theorieën en onderzoeken duiden.' Er worden verschillende opinies van Baartman weergegeven, nogal filosofisch en genuanceerd afwegend, onder andere over voor- en nadelen van uithuisplaatsing. In de laatste zin wordt hij 'hulpverlenerstheoloog' genoemd.

Baartman wordt aldus als een betrokken, maar ook beschouwelijk gestemde deskundige geportretteerd, van psycholoog geëvolueerd tot theoretisch pedagoog: 'De ideale menging tussen studie en praktijk vond Baartman in de pedagogiek'. Hoewel hij dicht bij De Bolderkar staat wordt hij toch voorzitter van de door de overheid ingestelde onderzoekscommissie. Men mag aannemen dat er nauwelijks niet-betrokken deskundigen beschikbaar waren. De 'uitsluiting' van juristen en psychologen blijft echter opmerkelijk.

Maar het meest opvallende en ik sla hier mede in verband met de plaatsruimte veel over is uiteindelijk geworden wat de commissie als eindoordeel gaf. In de 'nieuwsanalyse' op 22 april 1989 bespreekt de NRC het rapport onder de koppen: '*Bolderkar trok te vlug conclusies*' en daarboven '*Commissie heeft veel kritiek op de "poppenspelmethode"*'. Marcel Haenen, dezelfde die de affaire aan het rollen bracht, noteert de achterdocht over de samenstelling van de commissie en met name de positie van Baartman, die:

'(...) had zich tot dan toe in tegenstelling tot bijna alle andere deskundigen wel heel nadrukkelijk als beschermheer opgeworpen van De Bolderkar. Baartman verweet de media, in het bijzonder de redactie van Keek op de Week en columnist J. Blokker, zich te kritisch over de 'Kolderkar' uit te laten.

Vier maanden later kan echter uitgerekend mede op grond van de bevindingen van dezelfde Baartman worden vastgesteld dat het door de directie van het Simplistisch Verbond geschetste beeld, van een enge juf die met enge poppen geheel gepreoccupeerd is in het opsporen van smerigheid, niet geheel onjuist is. De onderzoeken van De Bolderkar waren teveel "toegespitst op seksueel misbruik", oordeelt de commissie (...).

De commissie heeft vooral weinig goede woorden over voor het veelbesproken interviewen van kinderen met behulp van de levensechte, zogeheten anatomische poppen. In tegenstelling tot eerdere beweringen van De Bolderkar blijkt het gebruik van die poppen bij onderzoek een cruciale rol te hebben gespeeld. "De poppen zijn steeds een steeds belangrijkere plaats gaan innemen", aldus de commissie. Medisch onderzoek werd in vrijwel alle gevallen pas gedaan nadat het spelinterview "signalen" had opgeleverd.'

Er kwamen uit het onderzoek met de poppen wel regelmatig gegevens die zouden kunnen wijzen op misbruik, maar men was veel te voorbarig met het aanwijzen van de vader als zijnde schuldig. In de 'slappe sporttas' onder een stoel op het kantoorje van de directeur zaten maar zes poppen: vader, moeder en vier kinderen.

"Met de poppen kan alleen het kerngezin worden uitgespeeld. Dit maakt het zoeken naar daders buiten het gezin moeilijker", aldus het onderzoeksrapport. Er was geen melkboer- of buurmanpop.

Uit de elf dossiers die de commissie heeft onderzocht, blijkt bovendien dat de verslaglegging van verrichte onderzoeken nauwelijks deugde. De conclusies waren ook veel stelliger dan onderzoek rechtvaardigde. Kinderen krijgen tijdens het interview niet de kans antwoorden af te maken omdat de onderzoekster al de conclusie incest heeft getrokken terwijl er volgens de commissie nog genoeg alternatieve verklaringen waren te bedenken.

De commissie is ook niet te spreken over de interne lijst van De Bolderkar waarop tweeënvijftig signalen staan die wijzen op seksueel misbruik. "De vele signalen zijn in feite algemene signalen van distress die passen bij alle mogelijke opvoedingsconflicten".

Dat het onderzoeken van de kinderen doorgaans zonder medeweten van de ouders gebeurde, dient volgens de commissie te worden afgekeurd. De Bolderkar had best vaker bij de ouders kunnen informeren of er niet een plausibele verklaring was voor merkwaardig gedrag van hun kind.'

De conflictuele benadering van De Bolderkar men ging 'op recherchepad' wordt afgekeurd. 'De inspectie gelast De Bolderkar nu de ouders meer bij de hulpverlening van hun kinderen te betrekken. "Overijld ingrijpen, met een uithuisplaatsing als gevolg, dient te worden voorkomen", aldus hoofdinspecteur drs. H. Dijk.' De commissie heeft zich verder niet over 'de feiten' uitgesproken. Dat zou nieuw onderzoek vergen. Ook over de poppenmethode is er geen algemene uitspraak. 'Verbieden doet de inspectie niets. Dat is een taak van de beroepsgroepen die zich onder andere hierover op uitnodiging van de inspectie aanstaande woensdag buigen.' Over de uitslag daarvan is niets gerapporteerd.

Zo heeft dus de met argwaan beschouwde, deels al met De Bolderkar of in ieder geval met de daar gebruikte methode, gelieerde commissie z'n werk gedaan. De conclusie luidt, in mijn eerder geïntroduceerde termen, dat men de 'documenten' mede zelf heeft geproduceerd, dat men in tegenstelling tot eerdere pretenties ('slechts het sluitstuk') te eenzijdig van gericht uitgelokte documenten, die uit de speelkamer met de poppen, is uitgegaan en dat men bij de interpretatie ervan te veel het 'patroon' van eigen voorkeur seksueel misbruik door de vader gevolgd heeft. De kritiek is dus niet zozeer geformuleerd in termen van het psychologische testmodel, als wel in die van een in acht te nemen lokale zorgvuldigheid in het vellen van klinische oordelen: wees terughoudend in de beïnvloeding van de proefpersonen en zoek ook

naar mogelijke alternatieve verklaringen. In die zin heeft de commissie zich buiten het discipline-conflict gehouden. Ook de verticale differentiaties die zich in de discussie voordeden keren hier niet terug. Men bepleit het combineren van afstand en betrokkenheid, zorg en zorgvuldigheid, wat Baartman zo in de pedagogiek aantrok.

De Bolderkar, zo blijkt uit een hoofdartikel op 24 april, overweegt van naam te veranderen. Maar verder beroept men zich in het daar weergegeven verweer opnieuw op de eigen 'pioniersrol' en 'voorhoedefunctie'. De juridische strijd woedt nog even door, maar loopt in ieder geval uit op vrijspraak in het 'hardste' geval en schadevergoeding in het andere. Af en toe wordt er nog naar De Bolderkar-affaire verwezen. Deze is als referentiepunt opgenomen in het landschap van incestbeschuldigingen en discussies over 'zedenangst', zoals Rossen, auteur van een boekje over 'Oude Pekela', het noemt.

Een schandaal over competenties

Een 'schandaal' is een verdichting van een veelheid van maatschappelijke processen, die dan een problematisch karakter krijgen. In dit geval ging het onder meer om de maatschappelijke erkenning van de produktie van feiten, i.c. seksueel misbruik, door *professionals* en dan met name drie categorieën: (ortho-)pedagogen, juristen en (test-)psychologen, waarbij aan de eersten onzorgvuldigheid werd verweten in termen van bewijsbaarheid en testmethodiek. Het ging dus om de procedurele 'juistheid' van documentaire procedures vanuit verschillende *accountability*-tradities; leden van sommige professies suggereerden dat leden van andere professies ten onrechte van aansprakelijkheid voor het vaststellen van feiten vrijgesteld waren. Zo ontstond zich een ingewikkeld maatschappelijk 'spel', waarin zowel de media en allerlei deskundigen, maar uiteindelijk vooral een onderzoekscommissie en de rechter, definiërende rollen speelden.

De Bolderkar-affaire is van 'diagnostische betekenis' omdat deze te maken heeft met voor onze maatschappij in deze periode kenmerkende spanningen rond de zeggenschap over bepaalde aspecten van het persoonlijk leven van mensen, met name de mate van beslotenheid van het gezin en de rol van verschillende typen institutionele functionarissen daarbij. Historisch kunnen we grofweg stellen dat er zich de laatste twee eeuwen in ons soort samenlevingen een ontwikkeling heeft voorgedaan van een geleidelijke 'overname' van gezinstaken (vooral van de moeder) en -bevoegdheden (vooral van de vader) door allerlei instellingen en deskundigen. De opkomst van de 'kinderbescherming' is daar als het ware één voorbeeld van, en wel in een typerende combinatie van juridische bevoegdheden en activiteiten die als 'hulpverlening' opgevat kunnen worden (vgl. o.a. Donzelot, 1977). Die com-

binatie blijkt ook elders, in de forensische psychiatrie bij voorbeeld, organisatorisch moeilijk te liggen.

Eén kant daarvan is dat de vaststelling van feiten binnen het juridische complex anders geregeld is dan in de sfeer van de hulpverlening, of en dat blijkt hier uit de kritiek van psychologen in die van de academische wetenschap. In de juridische sfeer werkt men met bewijsverplichtingen en rechten op een juiste procedurele behandeling van verdachten, in een wetenschap als de testpsychologie met meetinstrumenten waarvan de betrouwbaarheid en validiteit systematisch is beproefd en in de hulpverlening met 'signalen' voor problemen die een onmiddellijk ingrijpen rechtvaardigen. De eerder genoemde paradox tussen scepsis over en gevolg geven aan de aanmeldingen staat zo voor een organisatorisch-procedureel conflict binnen het kinderschermingscomplex. In de maatschappelijke discussie rond de Bolderkar-affaire heeft vooral Hoefnagels hierop gewezen, eerst op 16 december 1988, daarna op 28 april 1989. In die laatste beschouwing schetst hij de ontwikkeling van de kinderscherming in termen van de verhouding tot de ouders, vroeger agressief-argwanend, later met de nadruk op samenwerking en hulpverlening. De Bolderkar, echter, maakt opnieuw het agressieve aspect van kinderscherming zichtbaar: 'vóór de kinderen, tégen de ouders'.

Wat de methodologische kant betreft merkt hij onder andere op:

'De kern van het probleem is dat een psychologische waarheid geen juridische waarheid is. (...) In rechte kunnen slechts worden betrokken gedragingen en verschijnselen die naar buiten blijken. Het innerlijk van de mens hoort daar in beginsel niet bij. Dat innerlijk kan met mate, beetje bij beetje, gekend worden, maar deze kennis is van andere aard dan de kennis van gedragingen en verschijnselen zoals deze in rechte gelden. (...) een psychologisch rapport is geen proces-verbaal en mag die betekenis ook niet krijgen. De functies van hulpverlener en politie-agent zijn niet willekeurig te verwisselen.'

De commissie heeft dus een belangrijk deel van de strijd onbeslist gelaten. De eisen van zorgvuldigheid en onbevooroordeeldheid, waar de beoordeling in hoofdzaak op berust, raken niet aan het dispuut tussen hulpverleners, psychologen en juristen. Uiteindelijk blijft het kennelijk een zaak van geïndividualiseerde afweging, van wat Van de Bunt (1985) noemt 'magistraatlijke discretie', al moet de hulpverlener-als-speurneus daar wel een net verslag over schrijven.

Omstreden feiten, gekozen fouten

De Bolderkar-affaire heeft zich zodoende ontwikkeld tot een 'signaal' van een misstand waarvan de 'diagnose' wat onduidelijk bleef. Het produceren van doorslaggevende feiten blijft een zaak van gelicentieerde, of in ieder ge-

val institutioneel gemandateerde *professionals*. Zij moeten hun werk zorgvuldig en weloverwogen verrichten, liefst volgens een officieel 'protocol', maar altijd wat verborgen. Hoe 'praktisch' die activiteit wordt uitgevoerd, dat wil zeggen onder auspiciën van het lokale 'juist genoeg', blijkt uit elke zorgvuldige etnografie van feitenproductie.⁴ Gelukkig voor onderzochten en onderzoekers leiden zulke studies zelden tot schandalen. Bij De Bolderkar lijken het de gevolgen van een uitzonderlijke hoogmoed van een klein kringetje te zijn die het schandaal hebben ontketend, eerder dan de omstandigheid dat feiten altijd duidend, benaderend, voorlopig en discretionair tot stand gebracht worden.

Dat sluit heftige controverses op globaal niveau, tussen verschillende stijlen van *accountability*, natuurlijk geenszins uit. Maar die leiden ten slotte tot weinig anders dan het opnieuw inkerven van disciplinaire scheidslijnen. Deze beïnvloeden de praktijken, maar bepalen ze niet. Feiten produceren is fouten maken, zou men kunnen zeggen. Kiezen voor een methode is kiezen voor een bepaald type fouten. Die ethische discussie is in en door de Bolderkar-affaire opgerakeld, maar niet echt ten volle gevoerd, laat staan opgelost.

Noten

1. Omdat het mij niet gaat om de praktijken die in en door deze affaire ter sprake kwamen, maar om de maatschappelijke discussie dienaangaande, beperk ik mij tot het materiaal dat daarin een centrale rol heeft gespeeld: een serie artikelen, berichten en beschouwing verschenen in NRC-Handelsblad. Ik heb dan ook geen pogingen gedaan meer te weten te komen dan wat de gewone krantelezer ter beschikking stond.

2. Deels zelf, aangevuld door de Documentatieservice van de NDU.

3. Hier volgen de cijfers per maand: december 1988: 31, januari 1989: 12, februari 1989: 4, maart 1989: 12, april 1989: 6, mei 1989: 2, juni 1989: 1, juli 1989: 5.

4. Vgl. naast de eerder genoemde titels onder andere Cicourel (1968), Cicourel e.a. (1974), Mehan (1986) en wetenschapsstudies als die van Knorr (1981) en Lynch (1985).

Literatuur

- Becker, H.S., *The nature of a profession*. In H.S. Becker, *Sociological work: method and substance*. Aldine, Chicago 1970: 87-103.
- Bunt, H.G. van de, *Officiëren van justitie*. Tjeenk Willink, Zwolle 1986.
- Cicourel, A.V., *The social organization of juvenile justice*. Wiley, New York 1968 (Londen: Heinemann, 1976).
- Cicourel, A.V., e.a. *Language use and school performance*. Academic Press, New York 1974.
- Donzelot, J., *La police des familles*. Editions de Minuit, Paris 1977.
- Freidson, E., *Professional dominance: the social structure of medical care*. Atherton, New York 1970.
- Freidson, E., *Professional powers*. University of Chicago Press, Chicago 1986.

- Garfinkel, H., *Studies in ethnomethodology*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J. 1967.
- Goffman, E., The medical model and mental hospitalization: some notes on the vicissitudes of the tinkering trades. In E. Goffman, *Asylums: essays on the social situation of mentalpatients and other inmates*. Doubleday, Garden City, N.Y. 1961.
- Hughes, E.C., Professions. In E.C. Hughes, *The sociological eye: selected papers*. Aldine-Atherton, Chicago 1971: 374-86.
- Johnson, T.J., *Professions and power*. Macmillan, Londen 1972.
- Knorr-Cetina, K.D., *The manufacture of knowledge: an essay on the constructivist and contextual nature of science*. Pergamon, Oxford 1981.
- Light, D., *Becoming psychiatrists: the professional transformation of self*. Norton, New York 1980.
- Lynch, M., *Art and artifact in laboratory science: a study of shop work and shop talk*. Routledge & Kegan Paul, Londen 1985.
- Mehan, H. A. Hertweck, J.L. Meihls, *Handicapping the handicapped: decision making in students' educational careers*. Stanford University Press, Stanford Ca. 1986.
- Parsons, T., Social structure and dynamic process: the case of modern medical practice. In: T. Parsons, *The social system*. Free Press, Glencoe Ill. 1951: 428-79.
- Parsons, T., Professions. In: D.L. Sills, ed. *International encyclopedia of the social sciences*. Macmillan, New York 1968: 536-47.
- Scheff, T.J., *Being mentally ill: a sociological theory*. sec.ed.: Aldine, New York 1984.
- Sudnow, D., *Passing on: the social organization of dying*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J. 1967.
- Zimmerman, D.H., Record-keeping and the intake process in a public welfare agency. In: S. Wheeler (ed.), *On record: files and dossiers in American life*. Russell Sage, New York 1969: 319-345.

Summary

In 1988/89 a peculiar 'affair' engendered a heated methodological debate in the Dutch mass media. A medical day care center for young children – The Beachcart – had reported the remarkably high number of fourteen cases of sexual abuse among their fifty pupils. The center claimed exceptional competence in the detection of sexual abuse, including the use of 'anatomically correct' dolls.

This affair is analyzed as a fight among representatives of various professions. Ways of establishing 'facts' and avoiding errors are evaluated dramatically different. Lawyers and other jurists stress the importance of convincing evidence. Members of the helping professions don't want to miss any case of abuse and value any kind of 'method' that promised to produce 'signs' of a problem. And academic psychologists warn against the use of any method that is not properly tested.